

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

imparatorluğu oluşturan unsurlar arasında din, ırk, cins ve mezhep ayırımı gözetmeksizin bunları *Osmanlılık* ideoloji çevresinde toplamaya çalışırken, öte yandan da sözkonusu topluluklara kendi içlerinde gelişme olanağı verdi. Türkçe, ortak bir kullanım dili olmakla birlikte, açılmasına olanak verilen azınlık okullarında gayrimüslimler kendi dillerini de geliştirdiler. Bu gelişme, basın-yayın aracılığıyla daha geniş boyutlara ulaştı, diyebiliriz. Bu dönemdeki Karamanlıca yayınları da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ancak şu noktayı da işaret edelim ki dinsel konuları işleyen kitaplar, çok sayıda misyoner örgütleri tarafından basılıyor ve bunların kurdukları kilise, okul, hastane ve çeşitli hayır kurumları aracılığıyla bedava dağıtılıyordu.¹⁵ Öyle ki misyonerler tarafından çıkarılan Karamanlıca kitaplar, bu alandaki yayınların % 30'unu oluşturmaktadır. Bu yayınlarla Karamanlıca konuşan toplulukların dinsel kimliklerinin korunmasına çalışılmıştır. Bir diğer nokta da yapılan yayınların, hiç Yunanca bilmeyen Karamanlıların bu dili öğrenmeleri için önemli bir araç ödevi görmesidir. Bu süreçte, Anadolu'daki Ortodokslar arasında "Yunanlılık ruhunun" uyandırılması için çaba gösterildi. Bu yüzdendir ki Karamanlıların etnik kökenleri üzerinde hiç durulmadığı halde Birinci Dünya Savaşı sonunda büyük bir tartışma başladı.¹⁶ İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin nüfuzlu üyelerinden olan Cami (Baykut) bunların Hıristiyanlaşmış Türk oldukları tezini savundu.¹⁷ Bu tartışma bugün de sürmektedir ki epeyce işlenmiş olan bu konuya yeniden dönmek istemiyoruz.¹⁸

Sonuç olarak Türk dili ve kültürü tarihi açısından büyük önem taşıyan Karamanlıca yayınların derlenmesi için yapılan çalışmalar içinde Evangelia Balta'nın çabaları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu işe büyük emek veren Sallaville ve Dallegio'nun adlarını da saygıyla anıyoruz. Balta'nın bu incelemelerini sürdüreceğine ve karşımıza yeni bilgiler, yeni eklerle çıkacağına da şüphemiz yoktur.

Zeki ARIKAN

François GEORGEON-Paul DUMONT (sous la direction de), *Vivre dans l'Empire Ottoman, Sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, Editions l'Harmattan, Paris-Montréal, 1997, 350 s.

François Georjon ve Paul Dumont'un yönetiminde yayına hazırlanan bu eser, aslında "Osmanlı dönemi ve Osmanlı Sonrası İletişim" çerçevesinde yürütülen ve Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS=Bilimsel Araştırma Ulusal Kurumu) tarafından desteklenen bir projenin ürünü olarak görülmektedir. XVII.-XIX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda yaşamının, cemaatlar arasındaki ilişkilerin temel öğelerini araştıran bu eserdeki yazıların çıkış noktası, daha doğrusu ortak paydası "Sociabilité" kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Robert Sözlüğüne göre 1665 tarihinde Fransızcada kullanılmaya başlayan bu sözcük; toplum halinde yaşama yeteneği; kişiler ya da kümeler arasında karşılıklı bağımlılık ilkeleri gibi anlamlara gelmektedir. Yine bu bağlamda sözcük bir kişinin beşeri ilişkilere, düşünsel etkinliklere yatkınlığını da ifade etmektedir. Nitekim Şemsettin Sami, Fransızca-Türkçe Sözlüğünde sociabilité'yi tanımlarken (s.2011) bunu ülfet ve ünsiyete liyakat ve istidat..., ünsiyetle yaşamak istidadı vb. açıklamalara yer vermektedir. Bu bakımdan kitabın, Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal kaynaşma kümeler arasındaki ilişkilerle bireylerin bir arada yaşama sürecini ele aldığını söylemek

15 Evangelia Balta. "Karamanlıca (Karamanlidika) Basılı Eserler". *Tarih ve Toplum*; 62 (1980). 58.

16 *L'Hellenisme en Asie Mineure. Le Hémoignage d'un Allemand...*, Paris. 1919. 32.

17 Cami. *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler ve Bizans İmparatorluğuna Dahil Olan Turanî Akvam*. İstanbul. 1338.

18 Krş. N. Beldiceanu. *Turcica*. XX(1986). 280-281.

herhalde yanlış olmasa gerekir. Kitabın sunuşunda, bu kavramı geniş ölçüde yaygınlaştıran Maurice Agulhon'la ünlü sosyolog Max Weber'in "sociabilité" tanımlarına yer veren François Georjon, Osmanlı İmparatorluğunda da "örgütlenmiş toplumsal gruplar" bulunduğu gerçeğinden yola çıkmaktadır. Tarikatlar, esnaf loncaları, ordu, cemiyetler, okullar,.. bunun dikkate değer örneklerini oluşturmaktadır. Osmanlı toplumsal yapısının Batıdakinden farklı bir *modele* dayandığına işaret eden François Georjon (s.6) imparatorluğun dinsel cemaat (millet) halinde örgütlendiğini vurgulamakta ve bu toplulukların hemen hemen yarı özerk bir konumda olduklarını belirtmektedir. Kadın ve erkek ayrımı, her iki cinsin yaşam ve etkinlik alanlarının sınırlandırılmış olması, esnaf örgütlerinin katı kuralları, imparatorlukta her grubun tamamen kendi kabuğuna çekilmiş, neredeyse durağan bir yaşantı sürdürdüğü izleniminin doğmasına neden olmuştur. Acaba tarihsel gerçek bu mudur? Bu sorunun yanıtı söz konusu kitapta yer alan incelemelerde yatmakta ve son çözümlemede Osmanlı İmparatorluğunda da toplumsal kaynaşma ya da kaynaşmaların olabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Kitapta yer alan yazılar büyük ölçüde Balkanlar, Anadolu, daha doğrusu imparatorluğun merkez çevresinde yer alan bölgelerle ve özellikle büyük şehirlerle ilgili görülmektedir. Bu bağlamda İstanbul, Selanik ve İzmir araştırmalarının merkezinde yer almaktadır. Çünkü buraları Batılı etkilerin ilk sızdığı yerler olarak dikkati çekmekte ve böylece toplumsal kaynaşmanın odak noktalarını oluşturmaktadır.

Eser, François Georjon'un sunuş yazısından sonra üç ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm (s.21-162) *Gelenek ve Yenilik* (Entre tradition et modernité) arasındaki ilişkileri ele almaktadır. İkinci bölümde (s.163-236) *Aileden Topluluğa* (De la famille aux réseaux) geçiş sürecindeki değişimler işlenmektedir. Üçüncü bölüm ise (s.319-348) *İletişim ve Karşılıklı İlişkiler* (De la communication aux échanges) üzerinde yoğunlaşmıştır.

İlk bölümde genellikle aile, mahalle, köy ve dinle bağlantılı olarak ortak yaşamın biçimlerini ele alan incelemeler yer almaktadır. Thierry Zarcone'un bir toplumsal "kaynaşma" modeli olarak tarikatları ele alan makalesini F.Georjon'un ramazanı bu bağlamda değerlendiren oldukça uzun bir araştırması (s.31-113) izlemektedir. Georjon, daha XVIII. yüzyılın sonlarında bile d'Ohsson'un ramazanı bir toplumsal kaynaşma ögesi olarak nitelediğine ve bu bağlamda *sociabilité* sözcüğünü kullandığına dikkati çekmektedir. Bununla birlikte ramazan bu açıdan pek az incelenmiş ve daha çok folklor, gelenek, yeme-içme, müzik, şiir ve gösteri yanı sıra durulmuştur. Oysa ramazan, İslam ülkelerinde inancın en önemli ortak bir göstergesi olarak görülmektedir. Büyük ölçüde İstanbul sözkonusu olduğuna göre, bu ayda şehrin görünümü tamamen değişmektedir. Camilere asılan mahyalar bu değişikliğin en önemli belirtilerinden biridir. Devlet işleri büyük bir hoşgörülle yavaşlamaktadır. Birçok daireler, okullar ramazan boyunca kapalı tutulmakta ve bu durum 1908'de Meşrutiyetin ilânına kadar devam etmektedir. Ekonomik yapı ve ilişkiler de ramazan boyunca değişmektedir. İstanbul'da eğlence yaşamının canlılığı, zenginliği, bolluğu, çeşitliliği ramazanın temel özelliklerinden biri olarak görülmektedir. Geleneksel gösterilere yüzyılın sonlarına doğru (1897) sinema da eklenmekte ve böylece XIX. yüzyıl boyunca yapılan yenilikler eğlence öğelerinin de zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak XX. yüzyıl başlarında Müslüman kadınların da bu eğlence yerlerinde görüldüğüne işaret edilmektedir. Bu eğlencelere geniş ölçüde gayrimüslimlerin de aktör olarak katıldıklarını biliyoruz. 1860 yılından beri Direklerarası ya da Şehzadebaşı önemli bir eğlence merkezi olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

İstanbul'un giderek çağdaş bir görünüm kazanması, ulaşımın kolaylaşması, basının önem kazanması, kahvehane, çayhane ve gazinoların bollaşması, kentin sosyal yapısını geniş ölçüde etkilemiştir. Bütün bu gelişmelerin ramazanı nasıl etkilediğini inceleyen Georjon, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki değişimleri de bu bağlamda değerlendirmektedir.

Server Tanilli, geçen yüzyılda İstanbul'un günlük yaşamının renkli simalarından *Külhanbeyi* ve *kabadayıları* tanıtmakta ve bunların özellikle yaşadıkları mahallelerdeki rollerini ele almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ekonomik, kültürel ve siyasal bakımdan en önemli kentlerinden biri olan Selanik, Alexandra Yerolympos ve Meropi Anastassiadou'nun imzalarını taşıyan iki araştırmayla bu derlemede yer almaktadır. Bunlardan birincisinde özellikle 1860'dan sonra Selanik'teki yapısal değişimleri ele almakta, 1873'te Zaman (Türkçe) ve 1875'te Hermes (Grekçe) gazetelerinin yayına girmesiyle basının giderek önemli bir ivme kazandığı üzerinde durulmaktadır. Yerolympos, şehirlilik bilincinin oluşmasında basının ve özellikle Hermes'in yayınlarına dikkati çekmektedir. İkinci inceleme ise Selanik'te çağdaş anlamda spor etkinliklerinin başlaması, örgütlenmesi ve bu alanda bir takım kulüplerin kurulmasını yerel basın çerçevesinde araştırmaktadır. Selanik'te 1908 öncesine giden bir takım spor kulüpleri bulunmakla birlikte bu alandaki çabaların büyük ölçüde 1909'da çıkarılan *Cemiyetler Kanunu* ile yeni bir anlam ve içerik kazandığını unutmamak gerekir.

İkinci bölümün ilk iki yazısı İzmir'le ilgilidir. Henri Nahum, XIX. yüzyılın dönemecinde İzmirli bir Musevi ailesinden yola çıkarak bu şehirdeki Yahudi cemaatının modernleşme sürecini incelemektedir. Marie-Carmen Smyrnalis ise İzmir'in fiziksel durumunu, sosyal yapısını, yabancıların bu kentte örgütlenmesini ticari ilişkilerin boyutlarını ele alarak, burada birlikte yaşamının temel öğelerini araştırmaktadır. Anahide Ter Minassian, yeniyetmelik çağında bulunan Ermeni çocuklarının, oynadıkları oyunların Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal kaynağında nasıl bir rol oynadığını açıklamaktadır. Ancak bu ilginç araştırmanın "Ermeni soykırımı", ırkçı bir anlamda "Kemalist Türkiye" gibi anlatımlarla gölgelendiğini belirtmeyi gerekli görüyoruz. Hans Lukas Kieser araştırmasında İsviçreli bir protestan grubunun Urfa'da açtığı bir misyoner hastanesinin çeşitli topluluklar arasında birlikte yaşamının odak noktasını oluşturduğuna, ancak bunun kısa sürdüğüne işaret etmektedir.

Üçüncü bölümde yer alan incelemeler büyük ölçüde iletişim sorunlarına ayrılmıştır. Etnik ve dinsel yapısı epeyce çeşitli olan Osmanlı İmparatorluğunda bireyler ve topluluklar arasında iletişim nasıl sağlanıyordu? Bernard Lory bu sorunu Balkanlarla sınırlamakta ve sözkonusu yörenin karmaşık yapısı içinde Türkçenin ortak bir dil, *lingua franca* işlevi gördüğü sonucuna varmaktadır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Balkanlar deyimi henüz yaygınlaşmamıştı ve Avrupalılar bu bölgeleri Avrupa Türkiyesi olarak adlandırıyorlardı. Türk deyimi genellikle Müslümanları kapsıyordu. Yönetim dili Türkçe idi. Köylüler ve şehirli halk hangi ırk, din ve mezhepten olursa olsun çarşıda pazarda Türkçeyle iletişim kurabiliyorlardı. Türkçenin ortak bir dil haline gelmesinin ana nedeni böyle özetlenebilir. Öte yandan Lory, Anadolu'da Türkçe konuşan, daha doğrusu anadili Türkçe olan Karamanlılarla Romanya'daki Gagavuzlar arasında kültürel yönden bir benzerlik de kurmaktadır. Bölümün oldukça ayrıntılı bir araştırması "Konuşma=Le conversation) başlığını taşımaktadır (s.251-318). Türkiye Türkçesinin bütün tarihsel gelişme sürecine, bütün ayrıntı ve inceliklerine derinlemesine nüfuz etmiş olan Johann Strauss, bu incelemesinde "konuşma" eylemini bütün yönleriyle ele almaktadır. Konuşmanın Türk toplumdaki öneminden ve bununla ilgili kavramlardan yola çıkan Strauss, öncelikle konuyu sohbet, zaman, mekân, ihvan (meclis adamı) çerçevesinde ele almaktadır. *Adab-ı muşeret* ve *adab-ı sohbet* kavramları da bu bağlamda değerlendirilmektedir. Avrupa ile ilişkiler, yapılan yenilikler XIX. yüzyılda geleneksel kültürel yapıda önemli değişmelere yol açmıştır. Buna bağlı olarak Avrupa yaşam biçimi de benimsendi. *Suvaré*, *resepsiyon* ve *sosyete* kavramları Türkçeye girdi. Fransızca, neredeyse yarım resmi bir nitelik kazandı. Hatta Roderic H. Davison, bir makalesinde bir aralık Hariciye Nezaretinde tamamen Fransızcanın günlük konuşma dili haline geldiği üzerinde durmuştur. Bütün bunlar, konuşma biçimini de önemli ölçüde etkilemekten geri kalmadı. Bu etki günlük konuşma dilinde sık sık Türkçelerinin yerine Fransızca sözcüklerin kullanılmasıyla kendini gösteriyordu. Strauss, özellikle Fransızcadan Türkçeye yapılan ilk çevirilerdeki konuşmalara da dikkati çekmektedir. Bu konuşmaların genellikle "muhavere" sözü ile karşılandığı görülmektedir. "Musahabe" sözünün ise giderek her türlü konuyu işleyen eser-

lerin ortak adı haline geldiği görülüyor. Nitekim, Abdurrahman Şeref'in "Tarih Musahabeleri", Tanzimat döneminin devlet adamlarının biyografilerini, ünlü yazarlarını ve bu dönemde yapılan reformları işleyen bir makaleler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Türk edebiyatında "mülakat" (anket, röportaj) türü Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Bunun öncülüğünü de Ruşen Eşref (Ünaydın) yapmıştır. Ruşen Eşref, Abdülhak Hamit, Halit Ziya, Rıza Tevfik, Halide Edip vb. yazarlarla yaptığı mülakatı önce *Vakit* gazetesinde yayınlamış, sonra da *Diyorlar ki* başlığı altında kitaplaştırmıştır. Ruşen Eşref, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı uzun bir mülakatı *Yeni Mecmu'a*'da yayınlamış ve böylece Atatürk'ün geniş kitlelere tanıtılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Strauss'un araştırmasının sonunda yer alan konuşma örnekleri XVI. ve XIX. yüzyıllarla ilgilidir ve bunlardan birincisi bir Türkle bir Hıristiyan arasında geçmektedir. *Araba Sevdası*'ndan yapılan alıntı, Fransızca sözcüklerle konuşmaya olan özentiye dile getirmesi açısından ilginç bir belgedir.

Işık Tamdoğan-Abel, Osmanlı şehirlerindeki hanların fiziksel durumları, buralardaki günlük yaşantıyı ele alırken, bu mekânların aynı zamanda bir kaynaşma yeri olduğu üzerinde durmaktadır. Yunan toplumundaki "ziyaret" kavramı ise Maria Couroucli tarafından işlenmektedir.

Sonuç olarak denebilir ki sözkonusu eser; etnik, dinsel, gelenek, görenek, alışkanlık vb. yönlerden çok çeşitli bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal kaynaşma ve uyum sorunsalına önemli çözümler ve yorumlar getirmektedir.

Zeki ARIKAN

Klaus SCHWARZ, *Osmanische Sultansurkunden. Untersuchungen zur Einstellung und Besoldung osmanischer Militärs in der Zeit Murads III.* (Yayıncı: Claudia RÖMER, Franz Steiner yayınevi, Stuttgart 1997, 483 sahife.

2. Temmuz 1989 sabahının erken saatlerinde Berlin'deki evinde bir yangına kurban giden Klaus SCHWARZ'ı 1970'te Freiburg'da doktora tezinde ilim âlemine Sinai-Manastırı'ndaki Türkçe Osmanlı fermanlarını tanıtmıştır.² Daha sonra Hars KURIO ile bir,³ Gerd WINKELHANE ile iki⁴ özgün belge yayını gerçekleştiren Klaus SCHWARZ Doçentlik tezi olarak da III. Murad'ın timar tevcihlerine ait *beratlar ve fermânlar* üzerinde çalışmıştı. Haziran 1986'da bir süre Viyana'da kalarak uzun yıllar devam eden araştırmalarının sonunda elde ettiği İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ali Emiri tasnifindeki 202 belge ile ilgili çalışmasının taslağını oradaki Orientalisches Institut Müdürü Prof.A.C.SCHAENDLINGER ile gözden geçirdi. Ertesi sene SCHAENDLINGER'in bir kısım önerilerini yapmış olarak hazırladığı tez metnini Viyana Üniversitesi'ne sundu. Neticede 10 Ağustos 1988'de Klaus SCHWARZ'a Türkoloji ve İslâmî İlimler bilim dalında Doçentlik unvanı verildi.

1. Hans Robert ROEMER, "Klaus Peter SCHWARZ", *ZDMG*, C.141/1 (1991), s.7-15; Türkçe çeviri: Selçuk Akşin SOMEL, *Osmanlı Araştırmaları*, XI (1991), s. 5-18.

2. *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkischen Sprache*, Freiburg 1970, Islamische Untersuchungen 7.

3. *Die Stiftungen des osmanischen Grosswesirs Koşa Sinan Pascha (gest.1596) in UzruğaovalBulgarien*, Berlin 1983.

4. *Der osmanische Statthalter Iskender Pascha (gest. 1571) und seine Stiftungen in Aegypten und am Bosphorus*, Bamberg 1985; *Hoğa Sa' deddin. Staatsmann und Gelehrter (gest.1599), und seine Stiftung aus dem Jahre 1614*, Bamberg 1986.